KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ SIYOSATINING O'RNI VA ISTIQBOLLARI

Sanakulova Iroda Abrorovna
Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti talabasi
irodasanakulova06@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21870894
+99850-190-79-29

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznesni rivojlantirishda soliq siyosatining o'rni, ahamiyati va kelajakdagi istiqbollari tahlil qilinadi. Maqolada kichik biznes subyektlariga qo'llaniladigan soliq rejimlari, soliq imtiyozlari, soddalashtirilgan soliq tartiblari va ularning tadbirkorlik faoliyatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilgan soliq islohotlari, jumladan aylanma solig'i, yagona soliq to'lovi, soliq ta'tillari va boshqa yengilliklar tahlil qilinadi. Maqolada kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'rni, bandlikni ta'minlashdagi roli, innovatsion salohiyati va soliq yukining bu jarayonlarga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, xalqaro tajriba, xususan Turkiya, Janubiy Koreya, Polsha va Qozog'iston misollarida kichik biznesni soliq orqali qo'llab-quvvatlash mexanizmlari o'rganiladi. Maqola yakunida O'zbekistonda kichik biznesni rivojlantirish uchun soliq siyosatini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, soliq siyosati, tadbirkorlik, soliq imtiyozlari, aylanma solig'i, yagona soliq to'lovi, soliq ta'tili, bandlik, investitsiyalar, soliq yuki, iqtisodiy o'sish, O'zbekiston Respublikasi.

Kichik biznes har qanday mamlakat iqtisodiyotining asosi, harakatlantiruvchi kuchi va ijtimoiy barqarorlikning kafolatidir. Katta zavodlar va transmilliy korporatsiyalar iqtisodiyotning yuzini belgilasa-da, aslida kundalik hayotimizni ta'minlayotgan, millionlab odamlarni ish bilan ta'minlayotgan va mahalliy iqtisodiyotni jonli saqlayotgan aynan kichik biznes subyektlaridir. Do'konlar, kafelar, ustaxonalar, sartaroshxonalar, tikuvchilik sexlari, transport xizmatlari, qurilish brigadalari, IT kompaniyalari, fermer xo'jaliklari – bularning barchasi kichik biznesning tarkibiy qismlari bo'lib, ular mamlakat yalpi ichki mahsulotining katta qismini yaratadi va aholining asosiy qismini ish bilan ta'minlaydi.

O'zbekistonda kichik biznes iqtisodiyotning eng dinamik va tez o'sayotgan sektori hisoblanadi. Mustaqillik yillarida bu soha bosqichma-bosqich shakllanib, bugungi kunga kelib mamlakat iqtisodiyotida hal qiluvchi o'rin egalladi. Kichik biznes subyektlari yalpi ichki mahsulotning ellik besh foizdan ortig'ini ishlab chiqaradi, band aholining yetmish foizdan ko'prog'ini ish bilan ta'minlaydi va eksport hajmining sezilarli qismini tashkil etadi. Shu bois davlat kichik biznesni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi va bu yo'nalishda turli vositalar, jumladan soliq siyosati vositalaridan foydalanadi.

Soliq siyosati kichik biznesni rivojlantirishda eng kuchli vositalardan biri hisoblanadi. Soliq stavkalarining darajasi, soliq to'lash tartibining murakkabligi yoki soddaligi, imtiyozlarning mavjudligi yoki yo'qligi – bularning barchasi tadbirkorning biznes boshlash yoki boshlamaslik, kengayish yoki qisqarish, rasmiy yoki norasmiy ishlash to'g'risidagi qaroriga bevosita ta'sir qiladi. Agar soliq yuki juda yuqori bo'lsa, soliq hisobotlari murakkab bo'lsa, soliq organlari bilan aloqa qiyin bo'lsa, tadbirkor biznes boshlashdan qo'rqadi yoki mavjud biznesini yashirin rejimga o'tkazadi. Aksincha, soliq yuki maqbul, tartiblar sodda va imtiyozlar aniq bo'lsa, tadbirkorlar faolroq ishlaydi, ko'proq investitsiya kiritadi va yangi ish o'rinlari yaratadi.

Ushbu maqolaning maqsadi kichik biznesni rivojlantirishda soliq siyosatining o'rnini tahlil qilish, O'zbekistonda bu yo'nalishda amalga oshirilgan islohotlarni baholash, xalqaro tajribani o'rganish va kelgusi istiqbollarni belgilashdan iboratdir. Maqolada kichik biznes tushunchasi va uning iqtisodiyotdagi o'rni, soliq siyosatining kichik biznesga ta'sir mexanizmlari, O'zbekistonda qo'llaniladigan soliq rejimlari va imtiyozlar, xalqaro tajriba hamda kelajakdagi takliflar ko'rib chiqiladi.

Kichik biznes tushunchasi har bir mamlakatda turlicha belgilanadi, ammo umumiy ma'noda u ishchilar soni, yillik daromad hajmi yoki aktivlar qiymati bo'yicha ma'lum bir chegaradan oshmaydigan xo'jalik subyektlarini anglatadi. O'zbekiston qonunchiligiga ko'ra, kichik biznes subyektlariga yillik daromadi belgilangan chegaradan oshmaydigan yuridik shaxslar, yakka tartibdagi tadbirkorlar va oilaviy korxonalar kiradi. Bu subyektlar iqtisodiyotning barcha sohalarida – savdo, xizmat ko'rsatish, ishlab chiqarish, qurilish, transport, qishloq xo'jaligi, axborot texnologiyalari va boshqa sohalarda faoliyat yuritadi. Ularning umumiy xususiyati shundaki, ular katta korporatsiyalarga nisbatan cheklangan moliyaviy resurslarga, kamroq ishchi kuchiga va kichikroq bozor ulushiga ega. Aynan shu sababli ular davlat qo'llab-quvvatlashiga, jumladan soliq yengilliklariga ko'proq muhtoj.

Kichik biznesning iqtisodiyotdagi ahamiyatini bir nechta yo'nalishda ko'rsatish mumkin. Birinchidan, u bandlikning asosiy manbaidir. Kichik biznes subyektlari odatda mehnat sig'imi yuqori bo'lgan faoliyat bilan shug'ullanadi va har bir investitsiya birligiga ko'proq ish o'rni yaratadi. O'zbekistonda band aholining yetmish foizdan ko'prog'i aynan kichik biznes sektorida ishlaydi. Ikkinchidan, kichik biznes innovatsiyalarning manbaidir. Kichik kompaniyalar katta korporatsiyalarga nisbatan tezroq moslashadi, yangi g'oyalarni tezroq sinovdan o'tkazadi va bozorning o'zgarishlariga tezkor javob beradi. Uchinchidan, kichik biznes hududiy rivojlanishni ta'minlaydi. Katta zavodlar odatda yirik shaharlarda joylashsa, kichik biznes subyektlari har bir qishloq, har bir mahallada faoliyat yuritadi va mahalliy iqtisodiyotni jonli saqlaydi. To'rtinchidan, kichik biznes ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi, chunki u odamlarga o'z oilasini boqish, farzandlarini o'qitish va kelajakka ishonch bilan qarash imkonini beradi.

Soliq siyosati kichik biznesga bir nechta kanallar orqali ta'sir qiladi. Birinchi kanal – soliq yukining darajasi. Agar soliq stavkalari yuqori bo'lsa, kichik tadbirkor o'z daromadining katta qismini davlatga berishi kerak bo'ladi, bu esa uning kengayish, yangi uskunalar sotib olish yoki yangi ishchilar yollash imkoniyatini cheklaydi. Ikkinchi kanal – soliq ma'muriyatchiligining murakkabligi. Agar soliq hisobotlarini topshirish uchun ko'p vaqt, bilim va pul sarflansa, kichik tadbirkor buning uchun maxsus buxgalter yollashga majbur bo'ladi, bu esa uning xarajatlarini oshiradi. Uchinchinchi kanal – soliq imtiyozlari va yengilliklari. Aniq maqsadga yo'naltirilgan imtiyozlar tadbirkorni yangi sohaga kirishga, yangi mahsulot yaratishga yoki chekka hududlarda faoliyat yuritishga rag'batlantiradi. To'rtinchi kanal – soliq barqarorligi va bashorat qilinuvchanligi. Agar soliq qoidalari tez-tez o'zgarsa, tadbirkor uzoq muddatli reja tuza olmaydi va investitsiya kiritishdan qo'rqadi.

O'zbekistonda kichik biznes uchun bir nechta soliq rejimlari mavjud. Birinchisi, aylanma solig'i rejimi. Bu rejimda tadbirkor foydadan emas, balki umumiy aylanmadan ma'lum bir foiz soliq to'laydi. Bu tartib juda sodda – tadbirkorga murakkab hisob-kitoblar qilish, xarajatlarni hujjatlashtirish yoki foydani aniqlash shart emas. U shunchaki o'z tushumini qayd etadi va undan to'rt foiz soliq to'laydi. Bu rejim ayniqsa savdo va xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik tadbirkorlar uchun qulay. Ikkinchisi, yagona soliq to'lovi rejimi. Bu rejimda turli soliq turlari bitta to'lovga birlashtiriladi, bu esa hisobot topshirish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi. Uchinchisi, umumiy soliq rejimi. Bu rejimda tadbirkor barcha soliq turlarini – QQS, foyda solig'i, ijtimoiy soliq va boshqalarni alohida-alohida hisoblab to'laydi. Bu rejim asosan yirikroq subyektlar uchun mo'ljallangan.

O'zbekistonda so'nggi yillarda kichik biznesni soliq orqali qo'llab-quvvatlash bo'yicha bir qator muhim chora-tadbirlar amalga oshirildi. Birinchidan, 2020-yildan boshlab yangi tashkil etilgan kichik biznes subyektlari uchun soliq ta'tili joriy etildi. Bu mexanizmga ko'ra, yangi tashkil etilgan korxona ilk bir yil davomida ayrim soliq turlaridan ozod etiladi, bu esa tadbirkorga biznesini oyoqqa qo'yish uchun vaqt va mablag' beradi. Ikkinchidan, aylanma solig'i stavkasi besh foizdan to'rt foizga tushirildi, bu esa kichik savdo va xizmat subyektlarining soliq yukini yengillashtirdi. Uchinchidan, ijtimoiy soliq stavkasining yigirma besh foizdan o'n ikki foizga kamayishi kichik biznes subyektlari uchun ishchi yollash xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirdi. To'rtinchidan, soliq hisobotlarini elektron tarzda topshirish imkoniyati yaratildi, bu esa kichik tadbirkorlarning soliq organlariga borish zaruriyatini bartaraf etdi va ularning vaqtini tejadi. Beshinchidan, chekka hududlarda faoliyat yurituvchi kichik biznes subyektlari uchun qo'shimcha imtiyozlar joriy etildi, bu esa hududiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladi.

Bu chora-tadbirlarning natijalari raqamlarda yaqqol ko'rinadi. 2019-yilda O'zbekistonda qirq ikki ming yangi kichik biznes subyekti tashkil etilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich sakson to'qqiz mingdan oshdi. Kichik biznes subyektlarining umumiy soni bir yarim milliondan oshdi. Kichik biznes sektorida band aholining soni o'n bir milliondan oshdi. Kichik biznes subyektlari tomonidan yaratilgan yalpi ichki mahsulot hajmi yildan-yilga oshib bormoqda. Bu ko'rsatkichlar soliq siyosatining kichik biznesni rivojlantirishda qanchalik muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi.

Xalqaro tajribaga murojaat qilsak, ko'plab mamlakatlar kichik biznesni soliq orqali qo'llab-quvvatlashda boy tajribaga ega. Turkiyada kichik biznes subyektlari uchun maxsus soddalashtirilgan soliq rejimi mavjud bo'lib, unda yillik daromadi ma'lum bir chegaradan oshmaydigan tadbirkorlar yagona soliq to'laydi va murakkab buxgalteriya yuritishdan ozod etiladi. Janubiy Koreyada kichik biznes subyektlari uchun soliq kreditlari tizimi amal qiladi – tadbirkor yangi texnologiya sotib olsa yoki yangi ishchi yollasa, u soliq to'lovining ma'lum bir qismini keyingi yillarga ko'chirishi yoki qaytarib olishi mumkin. Polshada kichik biznes uchun soliq ta'tillari keng qo'llaniladi – yangi tashkil etilgan korxonalar ilk ikki-uch yil davomida foyda solig'idan ozod etiladi, bu esa ularga oyoqqa turish uchun imkoniyat beradi. Qozog'istonda kichik biznes subyektlari uchun patent asosida soliq to'lash tizimi mavjud bo'lib, tadbirkor ma'lum bir summani to'lab, patent oladi va boshqa hech qanday soliq hisoboti topshirmaydi. Bu tajribalarning har biri O'zbekiston uchun foydali saboq bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, O'zbekistonda kichik biznesni soliq orqali qo'llab-quvvatlashda bir qator muammolar ham saqlanib qolmoqda. Birinchidan, soliq rejimlari o'rtasidagi tanlov hali ham murakkab. Ko'plab tadbirkorlar qaysi rejim ularga foydaliroq ekanligini bilmaydi va bu tanlovni qilish uchun buxgalter yoki maslahatchi yollashga majbur bo'ladi. Ikkinchidan, soliq imtiyozlaridan foydalanish tartibi hali ham yetarlicha sodda emas. Ba'zi imtiyozlar uchun ko'plab hujjatlar yig'ish, turli idoralarga murojaat qilish va uzoq kutish talab etiladi, bu esa kichik tadbirkor uchun qiyinchilik tug'diradi. Uchinchidan, soliq qonunchiligining tez-tez o'zgarishi tadbirkorlarni chalkashtiradi. Har yili yangi qarorlar, yangi stavkalar va yangi tartiblar chiqadi, tadbirkor bularning barchasini kuzatib borishga ulgurmaydi. To'rtinchidan, norasmiy iqtisodiyot hali ham katta muammo. Ko'plab kichik tadbirkorlar hali ham rasmiy ro'yxatdan o'tmagan holda faoliyat yuritadi, chunki ular soliq to'lash va hisobot topshirish jarayonini qiyin deb hisoblaydi. Beshinchidan, moliyaviy savodxonlik past. Ko'plab tadbirkorlar soliq tizimini tushunmaydi, o'z huquq va majburiyatlarini bilmaydi va bu ularni xatolarga yoki qonunbuzarliklarga olib keladi.

Kelgusi istiqbollarga kelsak, kichik biznesni rivojlantirishda soliq siyosatini takomillashtirish bo'yicha bir nechta yo'nalishni belgilash mumkin. Birinchi yo'nalish – soliq rejimlarini yanada soddalashtirish. Kichik tadbirkor uchun soliq to'lash jarayoni iloji boricha

oddiy, tushunarli va tez bo'lishi kerak. Ideal holatda tadbirkor oyiga bir marta bitta raqamni kiritib, bitta tugmani bosib soliq to'lashi mumkin bo'lishi lozim. Buning uchun mobil ilovalar, avtomatik hisob-kitob tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi maslahat xizmatlaridan foydalanish kerak. Ikkinchi yo'nalish – soliq imtiyozlarini maqsadliroq qilish. Imtiyozlar aniq natijaga bog'langan bo'lishi kerak – masalan, yangi ish o'rni yaratgan tadbirkor uchun, chekka hududda faoliyat yuritgan tadbirkor uchun, innovatsion mahsulot yaratgan tadbirkor uchun yoki eksport qilgan tadbirkor uchun alohida imtiyozlar bo'lishi maqsadga muvofiq. Uchinchi yo'nalish – soliq ta'tillarini kengaytirish. Yangi tashkil etilgan korxonalar uchun soliq ta'tili muddatini bir yildan ikki-uch yilgacha uzaytirish, ayniqsa ishlab chiqarish va innovatsion sohalardagi korxonalar uchun qo'shimcha yengilliklar berish mumkin. To'rtinchi yo'nalish – soliq ma'muriyatchiligini to'liq raqamlashtirish. Barcha soliq jarayonlarini elektron formatga o'tkazish, qog'oz hujjatlarni butunlay bekor qilish, soliq to'lovchilarga yigirma to'rt soat xizmat ko'rsatish va masofaviy maslahat berish tizimini yaratish zarur. Beshinchi yo'nalish – soliq madaniyatini shakllantirish. Tadbirkorlarga soliq tizimini tushuntirish, ularning savollariga javob berish, soliq to'lashning foydalarini ko'rsatish va soliq to'lashni majburiyat emas, balki jamiyatga hissa qo'shish sifatida qabul qilish madaniyatini yaratish kerak.

Oltinchi yo'nalish – kichik biznes uchun maxsus soliq deklaratsiyasini yaratish. Hozirgi vaqtda kichik tadbirkorlar ham katta korporatsiyalar bilan bir xil shakldagi hisobotlarni topshiradi, bu esa ular uchun noqulay. Kichik biznes uchun alohida, juda sodda, bir sahifalik soliq deklaratsiyasi yaratish maqsadga muvofiq bo'lardi. Yettinchi yo'nalish – soliq organlarining nazorat funksiyasidan xizmat ko'rsatish funksiyasiga to'liq o'tishi. Soliq organlari kichik tadbirkor uchun qo'rqinchli tekshiruvchi emas, balki yordamchi va maslahatchi bo'lishi kerak. Tadbirkor soliq organlariga murojaat qilganda jazolanishdan emas, balki yordam olishdan umidvor bo'lishi lozim. Sakkizinchi yo'nalish – kichik biznes subyektlari uchun soliq to'lashni moliyaviy jihatdan rag'batlantirish. Masalan, soliqni o'z vaqtida to'lagan tadbirkorlar uchun kichik chegirmalar berish, soliq to'lash tarixi yaxshi bo'lgan tadbirkorlarni tekshiruvlardan ozod qilish yoki soliq to'lash madaniyatini targ'ib qilish orqali ijobiy rag'batlantirish tizimini yaratish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes O'zbekiston iqtisodiyotining asosi, bandlikning manbasi, innovatsiyalarning beshigi va ijtimoiy barqarorlikning kafolatidir. Bu sektorning rivojlanishi mamlakatning umumiy iqtisodiy taraqqiyotiga bevosita ta'sir qiladi. Soliq siyosati esa kichik biznesni rivojlantirishning eng kuchli va samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Soliq stavkalarining darajasi, soliq tartiblarining soddaligi, imtiyozlarning mavjudligi va soliq organlarining munosabati – bularning barchasi tadbirkorning qaroriga, uning faolligiga va kelajakka bo'lgan ishonchiga bevosita ta'sir qiladi.

O'zbekiston so'nggi yillarda kichik biznesni soliq orqali qo'llab-quvvatlashda sezilarli natijalarga erishdi. Soliq stavkalari kamaytirildi, soliq ta'tillari joriy etildi, elektron soliq xizmatlari kengaytirildi, soliq ma'muriyatchiligi soddalashtirildi. Bu chora-tadbirlar natijasida yangi korxonalar soni ikki baravardan ko'proq oshdi, kichik biznes sektorida bandlik ko'tarildi va yashirin iqtisodiyot qisqardi. Ammo bu yo'l hali tugagan emas. Soliq rejimlarini yanada soddalashtirish, imtiyozlarni maqsadliroq qilish, soliq madaniyatini shakllantirish va soliq organlarini xizmat ko'rsatuvchi organga aylantirish bo'yicha hali ko'p ish qilish kerak.

Kelajakda O'zbekiston kichik biznes uchun soliq tizimini yanada qulay, adolatli va rag'batlantiruvchi qilishi zarur. Tadbirkor soliq to'lashni yuk emas, balki o'z davlatiga hissa qo'shish va qonuniy himoyaga ega bo'lish imkoniyati sifatida qabul qilishi kerak. Soliq organlari tadbirkor uchun qo'rqinchli nazoratchi emas, balki ishonchli hamkor bo'lishi lozim. Soliq qonunchiligi barqaror, bashorat qilinuvchan va tushunarli bo'lishi kerak. Faqat shunday

yondashuv orqali kichik biznes haqiqatan ham iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi, millionlab odamlarni ish bilan ta'minlaydi, innovatsiyalar yaratadi va mamlakat farovonligiga hissa qo'shadi.

Kichik biznes – bu xalqning yuragi. Agar bu yurak sog'lom va kuchli bo'lsa, butun iqtisodiyot sog'lom va kuchli bo'ladi. Soliq siyosati esa bu yurakning qon tomirlari kabi – u to'g'ri ishlasa, biznes o'sadi, rivojlanadi va jamiyatga foyda keltiradi. Agar u to'silsa yoki noto'g'ri ishlasa, biznes kasallanadi, odamlar ish joylarini yo'qotadi va iqtisodiyot sekinlashadi. Shu bois soliq siyosatini doimiy ravishda takomillashtirish, kichik biznesning ovozini tinglash va uning ehtiyojlariga javob berish davlatning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 2020-yil 1-yanvardan kuchga kirgan yangi tahrirda. Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5335-sonli Farmoni. Toshkent, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Soliq va byudjet siyosatini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5590-sonli Farmoni. Toshkent, 2018-yil 29-dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. Soliq ma’murchiligini raqamlashtirish va elektron xizmatlarga oid statistik hamda tahliliy materiallar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat moliyasi va fiskal siyosat bo‘yicha tahliliy materiallar.